

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МЕДИКО-ПРИРОДНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кафедра медсестринства

Затверджую
Заступник ректора
з навчальної роботи
Світлана ГІЛНА
2023 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
МЕДСЕСТРИНСТВО В ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГІЇ**

Ступінь вищої освіти «магістр»
Галузь знань: 22 «Охорона здоров'я»
Спеціальність: 223 «Медсестринство»
Освітня програма «Медсестринство»

Миколаїв 2023

Робоча програма навчальної дисципліни «Медсестринство в оториноларингології» для студентів ступеня вищої освіти «магістр».

За спеціальністю 223 «Медсестринство»

Розробник: Марусіч С.М.- старший викладач

Робочу програму затверджено на засіданні кафедри медсестринства

Протокол № 2 від 26.09.2023р

Завідувач кафедри медсестринства Габрель Р.Т.

Робочу програму погоджено Вченою радою університету

Протокол № 3 від 28.09.2023р

Голова Вченої ради Михайло ВОЛКОВ

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		очна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 22 «Охорона здоров'я»	Цикл вибірових дисциплін	
Мова викладання – Українська мова	Спеціальність: 223 «Медсестринство»	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин - 90		1-й	
		Семестр	
Тижневих годин для форм навчання: ОФН – 3 год.		2-й	
		Лекції	
		14 Год.	
	Семінарські, практичні		
	28 год.		
	Лабораторні		
	- год.		
	Самостійна робота		
	48 год.		
	Вид контролю: залік		

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить:

для очної форми навчання – 90 год.: 42 год. – аудиторні заняття, 48 год. – самостійна робота (47 % до 53 %).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни.

Мета: Вироблення навичок з догляду за ЛОР-хворими, засвоєння основних принципів медичної етики та деонтології.

Завдання:

- виконувати найпоширеніші маніпуляції;
- надавати першу долікарську допомогу;
- приготувати необхідні інструменти, дотримуватися правил стерилізації інструментарію, асептики й антисептики;
- проводити догляд за хворими у ЛОР-відділенні, поліклініці, вдома.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

Загальні:

- 1.Здатність до абстрактного мислення, пошуку, оброблення, аналізу та синтезу інформації.
- 2.Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- 3.Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.
- 4.Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.
- 5.Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- 6.Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.
- 7.Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- 8.Здатність працювати в команді.
- 9.Здатність до міжособистісної взаємодії.

Фахові:

- 1.Здатність розв'язувати проблеми медсестринства, необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності з метою розвитку нових знань та процедур.
- 2.Здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі медсестринства у широких або мультидисциплінарних контекстах.
- 3.Здатність розв'язувати проблеми медсестринства у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням стандартів професійної діяльності та аспектів соціальної та етичної відповідальності.
- 5.Здатність застосовувати основи педагогіки і психології в освітньому процесі в закладах освіти.
- 6.Здатність управляти робочими або навчальними процесами, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів.
- 9.Здатність виявляти зв'язок патогенезу захворювань з клінічними проявами та результати додаткових методів дослідження.
- 10.Здатність збирати медичну інформацію про пацієнта і аналізувати клінічні дані.

12.Здатність забезпечувати якість медичної допомоги і забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя та громадського здоров'я населення, здійснювати навчання пацієнтів.

13.Здатність організовувати та надавати екстрену медичну допомогу при невідкладних станах, у тому числі в надзвичайних ситуаціях у мирний та воєнний час.

14.Здатність забезпечувати геріатричну, паліативну медичну допомогу та догляд за людьми похилого віку.

15.Здатність планувати та здійснювати реабілітаційну допомогу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен досягти таких програмних результатів навчання:

1.Застосовувати спеціалізовані концептуальні знання, що включають сучасні наукові здобутки, необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності у сфері медсестринства з метою розвитку нових знань та процедур.

2.Здійснювати критичне осмислення проблем у сфері медсестринства на межі галузей знань.

3.Володіти спеціалізованими уміннями/навичками розв'язання проблем, з урахуванням стандартів професійної діяльності та аспектів соціальної та етичної відповідальності.

4.Зрозуміло і недвозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію у сфері охорони здоров'я до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються.

5.Управляти робочими процесами у сфері охорони здоров'я, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів, оцінювати результати роботи колективу.

7.Розробляти заходи з профілактики захворювань та сприяти їх реалізації на практиці.

8.Ідентифікувати, аналізувати ризики, пов'язані з хворобами цивілізації, їх вплив на здоров'я населення, діагностувати хвороби цивілізації.

9.Оцінювати ризики та планувати відповідні дії у випадках надзвичайних ситуацій в сфері охорони здоров'я.

12.Виявляти зв'язок патогенезу захворювань з клінічними проявами та результатами додаткових досліджень.

13.Збирати, аналізувати та оцінювати інформацію, необхідну для розв'язання складних задач у сфері медсестринства, зокрема у науковій та професійній літературі, базах даних.

14.Розуміти принципи сімейно-орієнтованої медицини і застосовувати їх у професійній діяльності.

15.Застосовувати педагогічні технології в освітньому процесі закладів освіти.

16.Приймати ефективні рішення з питань професійної діяльності у сфері медсестринства, у тому числі в умовах невизначеності; визначати фактори, що впливають на досягнення поставлених цілей, аналізувати і порівнювати альтернативи; оцінювати ризики та імовірні наслідки рішень.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 год. / 3 кредити ECTS.

3. Програма навчальної дисципліни.

Кредит I. Ніс і приносові пазухи

Тема 1. Історія оториноларингології. Роль медичної сестри в процесі лікування хворого. Охорона праці в галузі.

Історія оториноларингології. Роль медичної сестри в процесі лікування хворого. Організація роботи ЛОР-кабінету, стаціонару. Обов'язки медичної сестри. Дотримання правил охорони праці. Знищення та знезараження предметів, забруднених кров'ю, екскретамі хворих. Складання плану заходів профілактики поширення ВІЛ-інфекції, вірусних гепатитів В і С.

Тема 2. Анатомія носа і приноскових пазух. Методи дослідження при патологічних станах носа і приноскових пазух.

Клінічна анатомія носа і приноскових пазух. Методи дослідження носа і приноскових пазух. Травми зовнішнього носа. Фурункул носа. Носова кровотеча. Сторонні тіла носової порожнини. Гострий риніт (нежить). Запалення приноскових пазух (синусит).

Тема 3. Фізіологія носа і приноскових пазух.

Методи дослідження при патологічних станах носа і приноскових пазух. Правила користування лобовим рефлектором. Визначення дихальної функції носа. Визначення нюхової функції носа. Передня риноскопія. Задня риноскопія (епіфарингоскопія).

Тема 4. Захворювання зовнішнього носа. Захворювання носової порожнини.

Захворювання приноскових пазух. Підготовка хворих до операції на носі і приноскових пазухах. Підготовка медичного інструментарію і перев'язувального матеріалу. Догляд за хворими після операцій на носі і приноскових пазухах. Ознайомлення з методикою пункції верхньощелепної пазухи. Ознайомлення з методикою видалення сторонніх тіл носової порожнини.

Кредит II. Глотка і гортань.

Тема 5. Анатомія глотки. Фізіологія глотки. Методи дослідження глотки.

Клінічна анатомія глотки
Фізіологія глотки
Методи дослідження глотки

Тема 6. Гострі та хронічні захворювання глотки.

Гіпертрофія глоткового мигдалика (аденоїди)
Аденоїдит
Гострий тонзиліт (ангіна)
Хронічний тонзиліт
Гострий фарингіт
Сторонні тіла глотки

Тема 7. Методи дослідження при патологічних станах глотки.

Зовнішній огляд і пальпація шиї та лімфатичних вузлів
Огляд ротової порожнини
Проведення середньої фарингоскопії

Тема 8. Ускладнення при захворюваннях глотки.

Ускладнення при захворюваннях глотки
Аденотомія
Методика взяття матеріалу для бактеріологічного дослідження (узяття мазка на виявлення збудника дифтерії)
Організаційні заходи в разі підозри на дифтерію
Тонзилектомія

Тема 9. Анатомія гортані. Фізіологія гортані. Методи дослідження гортані.

Клінічна анатомія гортані
Фізіологія гортані
Методи дослідження гортані

Тема 10. Гострі захворювання гортані.

Гострий ларингіт
Набряк гортані

Стеноз гортані
Гортанна ангіна
Гострий стенозувальний ларинготрахеобронхіт у дітей
Сторонні тіла гортані, трахеї і бронхів

Тема 11. Методи дослідження при патологічних станах гортані

Ознайомлення з методами прямої та непрямой ларингоскопії
Ознайомлення з методами видалення сторонніх тіл з гортані, трахеї, бронхів
Ознайомлення з методами введення лікарських засобів у гортань
(змащування гортань лікарських засобів, вдудання порошкоподібних речовин, пульверизація гортані, інгаляції)

Тема 12. Хронічні захворювання гортані.

Ускладнення при захворюваннях гортані
Показання до трахеотомії
Набір медичних інструментів для трахеотомії
Догляд за хворими після трахеотомії

Кредит III. Вуха.

Тема 13. Анатомія вуха. Фізіологія вуха. Методи дослідження вуха.

Клінічна анатомія вуха
Фізіологія вуха
Методи дослідження вуха

Тема 14. Захворювання зовнішнього вуха. Захворювання середнього вуха.

Отогенні внутрішньочерепні ускладнення
Травми вуха
Отогематома
Зовнішній отит
Сірчана пробка
Сторонні тіла вуха
Тубоотит
Гострий гнійний середній отит
Мастоїдит
Хронічний гнійний середній отит
Лабіринтит
Отогенні внутрішньочерепні ускладнення

Тема 15. Методи дослідження при патологічних станах вуха.

Огляд і пальпація ділянки зовнішнього вуха. Пальпація вушної раковини, козелка, соскоподібного відростка

Отоскопія

Дослідження слуху шепітною і розмовною мовою

Дослідження вестибулярних функцій (пальце-носова і вказівна проби, проба Ромберга, проба витягнутих рук, обертова проба)

Тема 16. Отогенні внутрішньочерепні ускладнення.

Отогенні внутрішньочерепні ускладнення

Підготовка хворих до операції на вусі

Догляд за хворими після операції на вусі

Ознайомлення з методами видалення сторонніх тіл із зовнішнього вуха

Ознайомлення з історіями хвороб пацієнтів з отогенними внутрішньочерепними ускладненнями

Ознайомлення з методами лікування пацієнтів із захворюваннями вуха(консервативне і хірургічне)

Ознайомлення з методикою люмбальної пункції

4. Структура навчальної дисципліни

Назви кредитів і тем	Кількість годин											
	очна форма						заочна форма					
	усь ого	у тому числі					усього	у тому числі				
л		с	лаб	інд	с.р	л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Кредит I. Ніс і приносіві пазухи.												
Тема 1. Історія оториноларингології. Роль медичної сестри в процесі лікування хворого. Охорона праці в галузі.	7	2				5						
Тема 2. Анатомія носа і приносівих пазух. Методи дослідження при патологічних станах носа і приносівих пазух.	9	2	2			5						
Тема 3. Фізіологія носа і приносівих пазух.	7		2			5						
Тема 4. Захворювання зовнішнього носа. Захворювання носової порожнини.	7		2			5						
Разом за кредитом 1	30	4	6			20						
Кредит II. Глотка і гортань.												
Тема 5. Анатомія глотки. Фізіологія глотки. Методи	5	2	2			1						

дослідження глотки.												
Тема 6. Гострі та хронічні захворювання глотки.	3		2			1						
Тема 7. Методи дослідження при патологічних станах глотки.	5	2	2			1						
Тема 8. Ускладнення при захворюваннях глотки.	3		2			1						
Тема 9. Анатомія гортані. Фізіологія гортані. Методи дослідження гортані.	5	2	2			1						
Тема 10. Гострі захворювання гортані.	3		2			1						
Тема 11. Методи дослідження при патологічних станах гортані.	3		2			1						
Тема 12. Хронічні захворювання гортані.	3		2			1						
Разом за кредитом 2	30	6	16			8						
<i>Кредит III. Вухо.</i>												
Тема 13. Анатомія вуха. Фізіологія вуха. Методи дослідження вуха.	9	2	2			5						
Тема 14. Захворювання зовнішнього вуха. Захворювання середнього вуха.	7		2			5						
Тема 15. Методи дослідження при патологічних станах вуха.	7		2			5						
Тема 16. Отогенні внутрішньочерепні ускладнення.	7	2				5						
Разом за кредитом 3	30	4	6			20						
Всього	90	14	28			48						

5. Теми семінарських, практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ОФН	ЗФН
1	Анатомія носа і приносних пазух. Методи дослідження при патологічних станах носа і приносних пазух.	2	
2	Фізіологія носа і приносних пазух.	2	
3	Захворювання зовнішнього носа. Захворювання носової порожнини.	2	

4	Анатомія глотки. Фізіологія глотки. Методи дослідження глотки.	2	
5	Гострі та хронічні захворювання глотки.	2	
6	Методи дослідження при патологічних станах глотки.	2	
7	Ускладнення при захворюваннях глотки.	2	
8	Анатомія гортані. Фізіологія гортані. Методи дослідження гортані.	2	
9	Гострі захворювання гортані.	2	
10	Методи дослідження при патологічних станах гортані.	2	
11	Хронічні захворювання гортані.	2	
12	Анатомія вуха. Фізіологія вуха. Методи дослідження вуха.	2	
13	Захворювання зовнішнього вуха. Захворювання середнього вуха.	2	
14	Методи дослідження при патологічних станах вуха.	2	
Разом		28 год.	

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ОФН	ЗФН
1	Історія оториноларингології. Роль медичної сестри в процесі лікування хворого. Охорона праці в галузі.	5	
2	Анатомія носа і приносних пазух. Методи дослідження при патологічних станах носа і приносних пазух.	5	
3	Фізіологія носа і приносних пазух.	5	
4	Захворювання зовнішнього носа. Захворювання носової порожнини.	5	
5	Анатомія глотки. Фізіологія глотки. Методи дослідження глотки.	1	
6	Гострі та хронічні захворювання глотки.	1	
7	Методи дослідження при патологічних станах глотки.	1	
8	Ускладнення при захворюваннях глотки.	1	
9	Анатомія гортані. Фізіологія гортані. Методи дослідження гортані.	1	
10	Гострі захворювання гортані.	1	
11	Методи дослідження при патологічних станах гортані.	1	
12	Хронічні захворювання гортані.	1	
13	Анатомія вуха. Фізіологія вуха. Методи дослідження вуха.	5	
14	Захворювання зовнішнього вуха. Захворювання середнього вуха.	5	
15	Методи дослідження при патологічних станах вуха.	5	
16	Отогенні внутрішньочерепні ускладнення.	5	
Разом		48	

7. Методи навчання

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації:

- Словесні: лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій (PowerPoint – Презентація), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.
 - Наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація.
 - Практичні.
- 2) За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.
 - 3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.
 - 4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної

діяльності:

- 1) Методи стимулювання інтересу до навчання: навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

8. Методи контролю

Контрольні заходи, які проводяться в університеті визначають відповідність рівня набутих студентами знань, умінь та навичок вимогам нормативних документів щодо вищої освіти і забезпечують своєчасне коригування навчального процесу. Протягом семестру проводиться поточний контроль. Основне завдання поточного контролю – перевірка рівня підготовки студентів за визначеною темою (навчальним елементом). Основна мета поточного контролю – забезпечення зворотного зв'язку між викладачами та студентами, управління навчальною мотивацією студентів. Інформація, одержана при поточному контролі, використовується як викладачем – для коригування методів і засобів навчання, - так і студентами – для планування самостійної роботи. Поточний контроль проводиться у формі усного опитування, письмового експрес-контролю, виступів студентів при обговоренні теоретичних питань, а також у формі тестування. Система оцінювання сформованих компетентностей студентів враховує види занять, які згідно з програмою навчальної дисципліни передбачають лекційні, практичні заняття, а також виконання самостійної роботи.

Поточне оцінювання знань студентів здійснюється на практичних заняттях під час усного опитування, розгляду ситуацій, виконання практичних завдань та ін. за такими критеріями:

- розуміння, ступінь засвоєння теорії та методології проблем, що розглядаються;

- ступінь засвоєння фактичного матеріалу навчальної дисципліни; ознайомлення з рекомендованою літературою, чинною нормативною базою, а також статтями у періодичних виданнях, в яких висвітлені питання, що розглядаються;

- вміння поєднувати теорію з практикою при розгляді практичних ситуацій, розв'язанні задач, проведенні розрахунків у процесі виконання завдань, винесених на розгляд в аудиторії;

- логіка, структура, стиль викладання матеріалу в письмових роботах і при виступах в аудиторії, вміння обґрунтовувати свою позицію, здійснювати узагальнення інформації та робити висновки;

- правильність виконання практичних завдань.

Самостійна робота здобувачів освіти з дисципліни «Анатомія людини» повинна забезпечити:

- системність знань та засобів навчання;

- володіння розумовими процесами;

- мобільність і критичність мислення;

- володіння засобами обробки інформації;

- здібність до творчої праці.

Загальними критеріями, за якими здійснюється оцінювання поза аудиторної самостійної роботи студентів, є: глибина і міцність знань, рівень мислення, вміння систематизувати знання за окремими темами, робити обґрунтовані висновки, володіння категорійним апаратом, навички і прийоми виконання практичних завдань, вміння знаходити необхідну інформацію, здійснювати її систематизацію та обробку, самореалізація на практичних і лабораторних заняттях.

Одним із головних аспектів організації самостійної роботи є розробка форм і методів організації контролю за самостійною роботою студентів.

Навчальний матеріал дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом в процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні аудиторних навчальних занять.

Підсумковий контроль забезпечує оцінку результатів навчання студентів певного освітньо-кваліфікаційного рівня на проміжних або заключному етапах їх навчання. Він включає семестровий контроль – залік.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ.

1. Участь медичної сестри в профілактиці та лікуванні хвороб ЛОР-органів, наданні невідкладної допомоги, догляді за хворими. Робота медичної сестри у ЛОР-кабінеті та стаціонарі.

2. Дотримання правил охорони праці. Знищення і знезараження предметів, забруднених кров'ю, екскретамі хворих. Складання плану заходів профілактики поширення ВІЛ-інфекції, гепатиту С.

3. Анатомія та фізіологія носа і при носових пазух.
4. Опіки, відмороження носа. Лікування та догляд.
5. Фурункул носа. Клінічні симптоми, методи лікування, догляд.
6. Гострі риніти. Лікування, догляд, профілактика.
7. Носова кровотеча. Причини, засоби спинення кровотечі, догляд.
8. Види сторонніх тіл порожнини носа. Принципи їх видалення.
9. Причини гострих і хронічних захворювань при носових пазух. Клінічні симптоми. Методи лікування та догляду.
10. Анатомія і фізіологія глотки.
11. Аденоїди. Аденоїдити. Клінічні симптоми, методи лікування та догляду за хворими, профілактика. Вплив аденоїдів на прилеглі органи і розвиток дитячого організму.
12. Підготовка хворого до аденотомії. Допомога медичної сестри при аденотомії у дітей. Догляд за хворими після операції.
13. Ангіни. Причини, класифікація, догляд. Ускладнення.
14. Дифтерія глотки. Ознаки дифтерійного нальоту. Взяття мазка на дифтерію.
15. Хронічний тонзиліт. Причини, методи лікування та догляду.
16. Підготовка хворого до операції тонзилектомії. Післяопераційний догляд.
17. Сторонні тіла глотки. Методи видалення.
18. Анатомія та фізіологія гортані і трахеї.
19. Гострий ларингіт. Клінічні симптоми, лікування, догляд.
20. Гострий стенозувальний ларинготрахеобронхіт у дітей. Особливості перебігу, методи лікування та догляду.
21. Стеноз гортані. Причини, ступені тяжкості, клінічні симптоми, засоби терапевтичного лікування, догляд.
22. Набір медичного інструментарію для трахеотомії. Догляд за хворими з трахеостомою.
23. Методи видалення сторонніх тіл з гортані, трахеї, бронхів.
24. Анатомія та фізіологія вуха (зовнішнього, середнього та внутрішнього).
25. Механічні, термічні, хімічні травми зовнішнього вуха.
26. Фурункул зовнішнього вуха. Причини, клінічні симптоми, лікування, догляд.
27. Сірчана пробка. Особливості видалення.
28. Сторонні тіла зовнішнього вуха, їх різновиди, особливості видалення.
29. Гостре та хронічне запалення середнього вуха. Причини, лікування, догляд.
30. Особливості гострого отиту в дітей грудного віку.

9. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

10. Методичне забезпечення

1. Навчально – методичний комплекс дисципліни «Медсестринство в оториноларингології».
2. Методичні вказівки для виконання практичних, самостійних занять з дисципліни «Медсестринство в оториноларингології» студентами денної форм навчання галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 223 «Медсестринство».
3. Навчальні посібники.
4. Презентації лекцій у програмі Power Point.
5. Збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів.
8. Засоби підсумкового контролю (комп'ютерна програма тестування, комплект друкованих завдань для підсумкового контролю);

11. Рекомендована література

Основна

- Абизов Р.А., Шкоба Я.В. Невідкладні стани в оториноларингології. — К.: Нічлава, 2006.
- Губенко І.Я. та ін. Медсестринський процес: Основи сестринської справи та клінічного медсестринства. — К.: Здоров'я, 2001. — 208 с.
- Заболотний Д.І., Мітін Ю.В. та ін. Оториноларингологія. — К.: ВСВ «Медицина», 2010. — 471 с.
- Мітін Ю.В. Основи хвороб вуха, горла, носа. К.: Здоров'я, 2001.
- Мітін Ю.В. Хвороби вуха, горла, носа. — К.: ВСВ «Медицина», 2010. — 190 с.

Додаткова:

- Абизов Р.А., Шкоба Я.В. Невідкладні та ургентні стани в оториноларингології. — К.: Нічлава, 2010. — 190 с.
- Кіт О.М., Ковальчук О.Л., Пустовойт Г.Т. Медсестринство в хірургії. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. — 494 с.

Сабадишин Р.О., Гошинский І.В., Маркович О.В. Коледжна хірургія. — Рівне: Б. в., 2003. — 783 с.

Усенко О.Ю., Білоус Г.В., Путинцева Г.Й. Хірургія. — К.: ВСВ “Медицина”, 2010. — 399 с. 15.

Медсестринство в оториноларингології: підручник (ВНЗ І—ІІІ р. а.) / О.В. Гавріш, С.А. Ніколаєнко

12. Інформаційні ресурси:

1.МОЗ України <https://moz.gov.ua/>

2.Центр громадського здоров'я МОЗ України
<https://phc.org.ua/kontrolzakhvoryuvan>

<https://www.who.int/ru>

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005/96>